

УДК: 373. 016: 811. 161. 2 - 028. 31

Ю.В. ШАЛІВСЬКА

**ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ**

Резюме. *Стаття присвячена розкриттю особливостей комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів на уроках читання в контексті компетентнісного підходу, що дозволяє цілісно і системно схарактеризувати особливості формування досліджуваного феномена. Визначено критерії комунікативно-мовленнєвого розвитку з відповідними показниками; виокремлено та описано рівні комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів на уроках читання.*

Ключові слова: *компетентнісний підхід, компетенція, комунікативно-мовленнєвий розвиток, комунікативно-мовленнєва компетентність, комунікативно-мовленнєва компетенція.*

Зміна пріоритетів педагогічної і лінгводидактичної науки останніх років спонукали вчених до необхідності модернізації змісту, оптимізації методів і технологій організації освітнього процесу (О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, Г. Коваль, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилук, О. Савченко, О. Хорошковська та ін.). Зокрема, уведення компетентнісного підходу до навчання та включення до складу операційних умінь, якими повинен оволодіти випускник навчального закладу, поняття «компетенція». [1; 2]

Впровадження компетентнісного підходу до навчання зумовило переосмислення мети і результату комунікативно-мовленнєвого розвитку з простого накопичення знань, умінь і навичок до практичного застосування їх у будь-якій ситуації спілкування та орієнтацію на формування комунікативно-мовленнєвої компетентності учнів як однієї з ключових освітніх компетентностей. [3]

Проблема розвитку мовлення молодших школярів вивчалася вченими в різних напрямках: розвиток усного і писемного мовлення (В. Бадер, О. Вишник, Р. Вовкотруб, О. Глазова, Л. Кашуба, О. Лобанчук, М. Орап, О. Павлик, О. Полєвікова); формування комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок (Г. Демидчик, О. Петрук); розвиток креативного та образного мовлення, навчання опису (О. Артемова, С. Паламар, Т. Петровська, Л. Порядченко, Н. Сіранчук); збагачення лексичного запасу учнів (К. Пономарьова, О. Тимошенко, Ю. Тимофєєва); вдосконалення фонетично-орфоепічної правильності мовлення (Е. Анафієва, О. Дем'яненко, О. Паскаль); процес навчання виразного читання (С. Ікрамова); формування стилістичних умінь (Л. Сугейко); формування культури мовлення і спілкування (С. Пенькова, Л. Соловєць); розвиток творчих здібностей (Л. Малі, І. Зибінська); особливості виразного мовлення і читання (С. Ікрамова, В. Казакова, Л. Орлова, Н. Семельова) тощо.

Останнім часом з'явилося чимало досліджень, присвячених розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи та формуванню в них комунікативної чи мовленнєвої компетенції (Л. Алексєєва, З. Бакум, І. Варнавська, Н. Веніг, І. Гамрецький, Н. Дика, Р. Дружененко, А. Курінна, І. Кучеренко, Т. Лановик, Т. Левченко, Т. Мельник, О. Милостива, Г. Михайловська, А. Нікітіна, С. Одайник, С. Омельчук, Е. Палихата, А. Резніченко, В. Статівка, Н. Яремчук та ін.).

Останні дослідження з методики читання спрямовані переважно на розвиток читацьких умінь і навичок, удосконалення навичок говоріння, сприйняття художнього твору, формування самостійності в роботі з дитячою книгою, забезпечення літературної освіти та літературний розвиток молодших школярів, формування мовленнєвої культури (Н. Гоголь, А. Ємець, І. Осадченко, Г. Підлужна, О. Прокопова, Л. Ходанич, Л. Шевчук, М. Явоненко та ін.).

Водночас, формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках читання не було предметом спеціального вивчення, окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлені у дослідженнях вітчизняних та російських учених (С. Вербещук, О. Вишник, В. Казакова, Л. Малі, О. Плишевська, Н. Семельова, Т. Суржук, Ю. Тимофєєва, О. Тимошенко, Н. Яремчук).

Мета статті – визначити критерії і показники комунікативно-мовленнєвого розвитку; виокремити та описати рівні комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів на уроках читання.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток ми розуміємо як процес становлення і формування мовної/мовленнєвої особистості у процесі взаємодії, комунікації і спілкування її з іншими мовцями в різних мовленнєво-комунікативних ситуаціях (спонтанних, навчально-організованих); включення мовця в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, комунікативно-мовленнєвої, пізнавально-мовленнєвої та ін.), спрямованими на реалізацію завдань навчання, пізнання, спілкування. [4] Результатом комунікативно-мовленнєвого розвитку є комунікативно-мовленнєва компетентність, показником якої є певний рівень комунікативно-мовленнєвої компетенції учнів.

Відповідно поняття «комунікативно-мовленнєвий розвиток молодших школярів на уроках читання», який передбачає сформованість різних видів мовленнєвих і комунікативних компетенцій, критеріями комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів було обрано: фонетико-орфоепічну, лексичну, граматично-стилістичну, діалогово-орфоепічну, комунікативну компетенцію з відповідними показниками (комунікативно-мовленнєвими вміннями).

Фонетико-орфоепічна компетенція з показниками: – вміння правильно і чітко вимовляти всі звуки рідної мови та звукосполучення відповідно до орфоепічних норм; – вміння наголошувати слова відповідно до усталених норм; – вміння користуватися мовними і немовними засобами виразності.

Лексична компетенція з показниками: – багатство словника, вміння добирати образні вирази; – вміння розуміти семантику слів (пряме й переносне значення слів); – вміння добирати слова синоніми, антоніми, прислів'я, приказки.

Граматично-стилістична компетенція з показниками: – вміння відмінювати слова в роді, числі і відмінку; – вміння будувати речення різного типу і складності за змістом прочитаного тексту; – вміння розуміти стилістичні особливості тексту.

Діалогова компетенція з показниками: – вміння запитувати і відповідати за змістом тексту; – вміння будувати діалог за змістом прочитаного; – вміння переказувати текст; – вміння продукувати висловлювання.

Комунікативна компетенція з показниками: – вміння виявляти ініціативність у спілкуванні у зв'язку із змістом прочитаного; – вміння використовувати мовні і немовні засоби виразності; – вміння використовувати формули мовленнєвого етикету.

На основі розроблених критеріїв і показників було виокремлено рівні комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів на уроках читання: високий, достатній, середній і початковий. Опишемо їх. [5]

Високий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку. Учні цього рівня дотримуються норм літературної мови; правильно визначають наголос у словах навчальних текстів; самостійно регулюють дихання, силу голосу, темп мовлення залежно від ситуації мовлення і спілкування; роблять у процесі читання усвідомлені паузи, самостійно виділяють в тексті логічно значущі слова; вміють самостійно добирати інтонаційні засоби виразності відповідно до змісту твору (правильно робити паузи, регулювати силу голосу і тон залежно від розділових знаків і змісту), передають своє й авторське ставлення до героїв під час читання; володіють значним лексичним запасом, використовують різноманітні мовні засоби для вираження однієї ж і тієї думки, добирають найбільш доцільні до змісту тексту чи мовленнєвої ситуації слова; розуміють переважну більшість слів української мови, самостійно пояснюють їх значення; знають і користуються різними способами семантизації слів; легко розкривають значення багатозначного слова, вводять його у словосполучення, речення; пояснюють і вживають у мовленні слова, вжиті у переносному значенні; вільно добирають до поданого слова синоніми, антонім; самостійно виявляють у тексті та пояснюють образні вирази, прислів'я та приказки, доречно і влучно вживають їх у своєму мовленні; досконало володіють умінням добирати фразеологічні одиниці відповідної тематики; правильно оперують усіма граматичними формами, демонструють відмінні знання у відмінюванні слів в роді, числі і відмінку; легко будують вдалі речення з поданих слів, використовують займенники, прислівники, контекстні синоніми для зв'язку речень у тексті; розрізняють за характерними ознаками тексти різних типів та стилів; беруть активну участь у порівнянні однотемних текстів різних стилів; самостійно впорядковують деформований текст: переставляють частини відповідно до логіки загального змісту, вилучають зайві речення, що не відповідають темі, усувають одноманітні конструкції речень, удосконалюють текст, усуваючи лексичні повтори; дають повні аргументовані відповіді на запитання до тексту; ставлять запитання за змістом тексту, що потребують заміни слів у тексті своїми словами, розуміння художніх засобів твору, соціального значення твору; володіють різними видами переказу на основі почутого, побаченого, прочитаного, під час якого виявляють уміння використовувати засоби художньої виразності, не зазнають труднощів у переказі твору з творчими завданнями; самостійно висловлюються з приводу змісту твору, виявляють своє ставлення до дійових осіб, їхніх вчинків, пов'язують, зіставляють прочитане з власним життєвим досвідом; майстерно будують зв'язне висловлювання за спостереженнями в навколишньому, ілюстрацією, поданням зачином або кінцівкою, за опорними словами, за поданням або самостійно складеним планом, виражають власне ставлення до висловлюваного; досконало володіють умінням комплексно застосовувати мовні і немовні засоби виразності з метою комунікації, застосовують його під час інсценізації прочитаних творів; самостійно ініціюють розмову, вступають в бесіду за змістом прочитаного, підтримують діалог; легко орієнтуються у будь-яких ситуаціях спілкування, впевнено висловлюють свою думку з приводу усіх аспектів предмета розмови; інтуїтивно вживають слова ввічливості та формули мовленнєвого етикету у спілкуванні з людьми різного віку, статусу; дотримуються правил етичних норм мовлення.

Достатній рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку. Школярі припускаються окремих орфоепічних помилок (у складних випадках); допускають деякі неточності у наголошуванні слів (у спірних словах); регулюють дихання, силу голосу, темп мовлення залежно від ситуації мовлення і спілкування (з незначною допомогою вчителя); роблять у процесі читання усвідомлені паузи, виділяють в тексті логічно значущі слова (з допомогою вчителя); самостійно добирають інтонаційні засоби виразності, але не завжди точно голосом передають своє й авторське ставлення до героїв під час читання; володіють достатнім лексичним запасом, уникають одноманітності у використанні слів, легко добирають з-поміж поданих слів те, що найбільше відповідає змісту тексту чи мовленнєвій ситуації, однак під час самостійного добору доцільного слова у складних випадках користуються допомогою вчителя; розуміють усі слова, передбачені програмою 1-4 класів, самостійно пояснюють їх значення; знають різні способи семантизації слів, але застосовують окремі з них; розкривають значення більшості багатозначних слів, вводять їх у словосполучення, речення; пояснюють і вживають у мовленні окремі слова, вжиті у переносному значенні; добирають до поданого слова синоніми, антонім (у складних випадках користуються допомогою вчителя); виявляють у тексті і пояснюють образні вирази, прислів'я та приказки (у складних випадках користуються допомогою вчителя), але не завжди доречно вживають їх у своєму мовленні; припускаються 1-2 помилок у вживанні граматичних форм рідної мови, у відмінюванні слів в роді, числі і відмінку; самостійно будують речення із запропонованих слів (у т.ч. й з однорідними членами), об'єднують два речення в одне за допомогою особових займенників та відповідних слів (тоді, спочатку, потім і т.д.), використовують синоніми для зв'язку речень у тексті; достатньо розуміють стилістичні особливості текстів, беруть участь у порівнянні однотемних текстів різних стилів; самостійно відновлюють деформований текст, беруть участь в обговоренні навчального тексту з метою його редагування,

удосконалення; дають повні відповіді на запитання до тексту; будують 2-3 запитання за змістом прочитаного тексту, які вимагають зміни форм слів, заміни прямої мови діючої особи словами розповідача, розповідного викладу змісту діалогом; самостійно переказують зміст твору (з урахуванням виду переказу), відтворюючи використані автором виражальні засоби мови, уміють з незначною допомогою вчителя творчо переказати текст; будують зв'язні висловлювання, діалог за змістом прочитаного тексту; достатньо володіють умінням комплексно застосовувати мовні і немовні засоби виразності з метою комунікації, застосовують його під час інсценізації; ініціюють розмову (з незначною допомогою вчителя), вступають в бесіду, підтримують діалог за змістом прочитаного; переважно орієнтуються у різних ситуаціях спілкування, швидко добирають і правильно використовують потрібні слова, але не висловлюють власної думки, свого ставлення до предмета обговорення; свідомо вживають слова ввічливості, дотримуються норм культури мовлення.

Середній рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку. Учні припускаються незначної кількості орфоепічних помилок та неточностей у наголошуванні слів; частково регулюють дихання, силу голосу, темп мовлення; роблять у процесі читання паузи, але не виділяють в тексті логічно значущі слова; у виборі інтонаційних засобів виразності (тон, темп, логічний наголос) користуються допомогою вчителя, помиляються в інтонуванні кінця речень; володіють посереднім лексичним запасом, у використанні слів переважає одноманітність, з допомогою вчителя добирають з-поміж поданих слів те, що найбільше відповідає змісту тексту чи мовленнєвій ситуації; розуміють переважно більшість слів, передбачених програмою 1-4 класів, з допомогою вчителя пояснюють їх значення; розрізняють певні способи семантизації слів; розкривають значення окремих багатозначних слів, з допомогою вчителя вводять їх у словосполучення, речення; частково виявляють у тексті слова з переносним значенням (переважно користуються допомогою вчителя); зазнають певних труднощів, добираючи до поданого слова синоніми, антонім (переважно користуються допомогою вчителя); з допомогою вчителя виявляють у тексті образні вирази, прислів'я та приказки, але не вміють їх пояснити та доречно вжити у своєму мовленні; припускаються окремих помилок у вживанні граматичних форм рідної мови, зазнають часткових труднощів у відмінюванні слів в роді, числі і відмінку; складають речення із запропонованих слів та об'єднують два прості речення в одне складне з допомогою вчителя або в колективній роботі; частково розуміють стилістичні особливості текстів, намагаються брати участь у порівнянні однотемних текстів різних стилів; відновлюють деформовані з навчальною метою текст чи речення (з суттєвою допомогою вчителя); дають однослівні чи прості відповіді на запитання до тексту; ставлять запитання тільки на відтворення фактичного змісту тексту; переказують зміст твору «своїми словами» з відтворенням послідовності подій, але не завжди розрізняють основну й другорядну інформацію; створюють текст, який відзначається певною зв'язністю, але збіднений змістом, має певні відхилення від теми, порушення послідовності викладу, відсутні зачин або кінцівка; недостатньо володіють умінням комплексно застосовувати мовні і немовні засоби виразності з метою комунікації, частково застосовують його під час інсценізації прочитаних творів; з допомогою вчителя ініціюють розмову, іноді вступають у бесіду, майже не підтримують діалог; не завжди орієнтуються у ситуації спілкування, роблять довгі паузи, добираючи потрібні слова, окремі репліки співрозмовника залишають без відповіді, не обстоюють власну позицію; перебивають співрозмовника, не завжди вживають слова ввічливості, частково дотримуються норм мовленнєвої культури, використовують лише найпростіші етикетні формули.

Початковий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку. Учні цього рівня припускаються значної кількості орфоепічних та окремих мовленнєвих помилок на перестановку, заміну складів, звуків, слів; допускають багато помилок у наголошуванні слів; не регулюють дихання, силу голосу, темп мовлення; не дотримуються пауз між реченнями та смисловими групами слів; не вміють інтонувати речення; володіють обмеженим лексичним запасом, мовлення одноманітне, зазнають значних труднощів у доборі з-поміж поданих слів того, що найбільше відповідає змісту тексту чи мовленнєвій ситуації; розуміють значну кількість слів, передбачених програмою 1-4 класів, але не пояснюють їх значення; не розрізняють способи семантизації слів; не розкривають значення багатозначних слів, не вводять його в словосполучення, речення; зазнають значних труднощів у виявленні слів, вжитих у переносному значенні; не можуть дібрати до слів синоніми та антонім; не виявляють у тексті образні вирази, прислів'я та приказки, не вміють їх пояснити, не вживають у своєму мовленні; допускають значну кількість помилок у вживанні граматичних форм рідної мови, зазнають великих труднощів у відмінюванні слів в роді, числі і відмінку; не можуть утворити речення із запропонованих слів чи об'єднати два прості речення в одне складне; не розуміють стилістичні особливості текстів, не беруть участь у порівнянні однотемних текстів різних стилів; не відновлюють деформовані з навчальною метою текст чи речення; не відповідають на запитання до тексту та не вміють поставити запитань за змістом тексту; підтримують діалог за змістом прочитаного, відповідаючи лише на окремі репліки співрозмовника, роблять довгі паузи; переказують на основі поданого плану менше половини змісту тексту, переказ характеризується непослідовністю, пропуском фрагментів, важливих для цілісного розуміння змісту; будують висловлювання, яке містить не більше 3-х зв'язних речень; не висловлюють власну думку про почуті, побачені, прочитані предмети, події, явища; не володіють умінням комплексно застосовувати мовні і немовні засоби виразності з метою комунікації, не беруть участь в інсценізації прочитаних творів; не ініціюють розмову, не вступають у бесіду; не вживають слова ввічливості, не дотримуються норм мовленнєвої культури.

Таким чином, комунікативно-мовленнєвий розвиток визнається як пріоритетний напрямок у системі освіти, однак формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках читання ще не

було предметом спеціального вивчення. Виявлені в контексті компетентнісного підходу критерії з відповідними показниками та характеристика рівнів комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів сприятимуть комплексній і систематичній роботі над формуванням комунікативно-мовленнєвої компетенції учнів на уроках читання та реалізації можливостей відповідних уроків з приводу означеного питання. Перспективу дослідження вбачаємо у створенні експериментальної методики комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів на уроках читання та визначенні педагогічних умов ефективності цієї роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш. – [2-е вид., доп.]. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 704 с.
2. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія / А. Богуш. – [2-е вид.]. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derjstand.html>. – Назва з екрану.
4. Коваль Г.П. Методика викладання української мови: навч. посіб. [для студ. педінст., гуманіт. універс., пед. коледж.] / Г.П. Коваль, Н.І. Деркач, М.М. Наумчук. – [2-е вид., доопр. та доп.]. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.
5. Орієнтовні вимоги до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1-2-08-%D1%96.pdf>. – Назва з екрану.

Ю.В. ШАЛИВСКАЯ. ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ

Резюме. Стаття посвячена раскрытию особенностей коммуникативно-речевого развития младших школьников на уроках чтения в контексте компетентного подхода, что позволяет целостно и системно охарактеризовать особенности формирования исследуемого феномена. Определены критерии коммуникативно-речевого развития с соответствующими показателями; выделены и описаны уровни коммуникативно-речевого развития младших школьников на уроках чтения.

Ключевые слова: компетентный подход, компетенция, коммуникативно-речевое развитие, коммуникативно-речевая компетентность, коммуникативно-речевая компетенция.

Yu.V. SHALIVSKA. FEATURES OF COMMUNICATIVE-SPEECH DEVELOPMENT OF YOUNGER STUDENTS IN READING LESSONS

The summary. The article is devoted to opening of features of communicative-speech development of junior schoolchildren on the lessons of reading in the context of competence-based approach, that allows integrally and system describe features of forming of investigated phenomenon. The criteria of communicative-speech development are certain with corresponding indexes; the levels of communicative-speech development of junior schoolchildren are distinguished and described on the lessons of reading.

Key words: competence-based approach, competence, communicative-speech development, communicative-speech competence, communicative-speech competence.

Рекомендовано до друку.

Канд. пед. наук, доц. Н.М. Сіранчук.

Одержано редакцією 03.03.2017 р.

УДК: 378.02 – 043.83 (075)

Н.В. ШУЛЬЖУК

ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ТА СТАРШОЇ ШКОЛИ

Резюме. У статті окреслено лінгвістичний та методичний аспекти проблеми створення ефективного підручника з української мови для учнів середньої та старшої школи у контексті комунікативної лінгвістики та дискурсології. Відзначено, що сучасний етап розвитку лінгвістики та суміжних з нею наукових галузей зумовлює необхідність комунікативно-прагматичної переорієнтації методології навчання української мови та створення нових підручників, які уможливили б продуктивне навчання мови.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативна лінгвістика, дискурс, дискурсологія, дискурсивна компетенція, комунікативна тактика, комунікативна стратегія, комунікативна взаємодія, комунікативно-прагматична основа навчання мови.

Успішна участь особистості в суспільних процесах значною мірою залежить від її здатності до ефективної комунікації, у зв'язку з чим пріоритетним напрямом мовної освіти є формування мовної особистості – «іманентної ознаки індивіда як носія мови й комуніканта, що визначає її мовну та комунікативну компетенцію й реалізацію їх при породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів» [5, 596].

©Н.В. Шульжук, 2017